

به نام خدا

مجموعه گل مهرهای ساسانی موزه  
خلیج فارس بندرعباس

کمال الدین کامی

صونا نادری

گروه باستان شناسی دانشگاه تهران

۱۳۹۶

|                     |                                                                                     |
|---------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : نیکنامی، کمال الدین، ۱۳۳۵ -                                                       |
| عنوان و نام پدیدآور | : مجموعه گلمهرهای ساسانی موزه خلیج فارس، بندرعباس / کمال الدین نیکنامی، صونا نادری. |
| مشخصات نشر          | : تهران : نشر سمیرا، ۱۳۹۵                                                           |
| مشخصات ظاهری        | : ۳۰۵ص: مصور(بخشی رنگی)، جدول، نمودار. : ۲۲×۲۹ س.م.                                 |
| شابک                | : ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۸۶-۶                                                                 |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیا                                                                               |
| یادداشت             | : کتابنامه.                                                                         |
| موضوع               | : موزه مردم شناسی خلیج فارس (بندرعباس) -- فهرستها                                   |
| موضوع               | : مهرها -- ایران -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱ م.                                 |
| شناسه افزوده        | : نادری، صونا، ۱۳۶۰ -                                                               |
| رده بندی کنگره      | : ۳۹۱/۳ ن/۳۹۴۳ م                                                                    |
| رده بندی دیویی      | : ۷۳۷/۶۰۸۵                                                                          |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۴۰۸۱۵                                                                             |

## مجموعه گلمهرهای ساسانی موزه خلیج فارس، بندرعباس

تالیف : کمال الدین نیکنامی و صونا نادری

نوبت چاپ : اول

تاریخ انتشار : ۱۳۹۶

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

ناشر : سمیرا

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۸۶-۶

امور اجرایی : میراث کتاب

قیمت : ۲۰۰۰۰ تومان

مرکز فروش : میراث کتاب، ۰۲۱-۶۶۴۶۶۳۴۵ و ۰۶۶۴۶۶۳۴۸

## پیشگفتار

در سوم مرداد سال ۱۳۸۹، ماموران سپاه پاسداران ناحیه مقاومت بندر خمیر با همکاری نیروی یگان حفاظت و معاونت میراث فرهنگی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری هرمزگان موفق به کشف و ضبط یک مجموعه آثار تاریخی- فرهنگی شامل ۸۰۰ قطعه گلمهر شدند. این مجموعه در یک لنج از بندر خمیر به مقصد کشور امارات عربی رهسپار بود. کشف این آثار بار دیگر مسئولین استان و به تبع آن مسئولین ستادی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری را با یک واقعیت تلخ رو به رو ساخت. این واقعیت که فعالیت گروه های بین المللی قاچاق اموال تاریخی- فرهنگی در منطقه هرمزگان بسیار وسیع و سازمان یافته است. استان هرمزگان متأسفانه به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و برخورداری از مسیر ارتباطی آبراهه استراتژیک خلیج فارس، "بگه هرمز" و نزدیکی و همجواری با کشورهای عربی حاشیه جنوبی خلیج فارس یکی از اصلی ترین مبادی خروج آثار و اشیاء تاریخی- فرهنگی کشور به سمت مجموعه داران خصوصی را برای خرید و فروش در سرتا سر جهان است. علی رغم تلاش و مبارزه شبانه روزی ارگان ها و نهادهای انتظامی و اطلاعاتی و همچنین حراست و یگان حفاظت سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و میراث فرهنگی- تاریخی- فرهنگی و کشف و ضبط حجم قابل توجهی از این آثار به این خروج از کشور، لیکن متأسفانه بخش مهمی از این آثار به یغما می روند. این روند کاملاً سازمان یافته است که از اهداف آن ترویج حفاریات غیر مجاز به جهت تخریب و انهدام آثار تاریخی و فرهنگی در داخل کشور و رونق گرفتن بازارهای دلالی برای مجموعه های خصوصی در اروپا و یا غرب و تملک آثار فرهنگی- تاریخی از طریق جعل تاریخ و هویت ملی در کشور مقصد است.

پس از تملک قانونی مجموعه گلمهرها، طرح مطالعات علمی مقدماتی این مجموعه در پروژه ساماندهی اشیاء تاریخی- فرهنگی استان هرمزگان و اداره کل موزه های سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به یک گروه از محققین به سرپرستی سرکار خانم شیرین عقیلی واگذار شد. از نتایج این مطالعات تهیه شناسنامه های علمی از تک تک گلمهرها، انجام

مطالعات آزمایشگاهی و مقایسه ای جهت تاریخ گذاری دقیق مجموعه و همکاری با باستان شناسان و زبان شناسان جهت انجام مطالعات تخصصی بوده است. همچنین اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان هرمزگان مصمم است تا این مجموعه با ارزش و بی نظیر را در قالب انتشارات متعدد به پژوهشگران و محققین عرصه تاریخ و فرهنگ معرفی نماید و این مهم با رعایت ضوابط و حفظ حقوق قانونی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به سرکار خانم شیرین عقیلی واگذار شد. در مراحل بعدی تصمیم گرفته شد که فرایند مطالعات این مجموعه در قالب پایان نامه هایی در دانشگاه تهران به انجام برسند و نتایج آن ها نیز به طور طبع آراسته شده و در اختیار علاقمندان قرار گیرند. حاصل این اقدامات پایه و اساس کتابی پیش رو است که حاوی اطلاعات ارزشمندی از مجموعه ای بی بدیل از تاریخ و فرهنگ ایران می باشد.

خداوند را شاکرم که این رفیق را عنایت نمود که فرصتی فراهم آوریم تا اندیشمندان و پژوهشگران عرصه تاریخ و فرهنگ بتوانند شاهد نشر مطالعات صورت گرفته بر روی آثار ارزشمند به جا مانده از نیاکان آن باشند.

عباس نوروزی

مدیر کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری  
استان هرمزگان

## فهرست مطالب

|    |                                                                           |
|----|---------------------------------------------------------------------------|
| ۷  | ..... مقدمه                                                               |
| ۹  | ..... مهرشناسی دوره ساسانی                                                |
| ۹  | ..... پیشینه باستان شناختی                                                |
| ۱۱ | ..... ساختار اداری دوره ساسانی                                            |
| ۱۳ | ..... مهرهای ساسانی                                                       |
| ۱۴ | ..... گلمهرهای دوره ساسانی با استناد به مدارک باستان شناسی و منابع تاریخی |
| ۱۷ | ..... مجموعه گلمهرهای شناخته شده دوره ساسانی                              |
| ۲۰ | ..... مهرهای شخصی و مهرهای اداری دوره ساسانی بر اساس زمینه کاربری         |
| ۲۴ | ..... مجموعه گلمهرهای موزه خلیج فارس                                      |
| ۲۴ | ..... طبقه بندی گلمهرهای مجموعه خلیج فارس                                 |
| ۲۵ | ..... گلمهرهای با اثر مهرهای اداری                                        |
| ۲۷ | ..... گلمهرهای با اثر مهرهای شخصی                                         |
| ۲۸ | ..... بررسی نقوش                                                          |
| ۳۲ | ..... گاهنگاری گلمهرها                                                    |
| ۳۵ | ..... کتابنامه                                                            |
| ۴۲ | ..... تصاویر                                                              |
| ۴۶ | ..... کاتالوگ                                                             |

## مقدمه

در چشم انداز پژوهش های باستان شناسی، مطالعه مدارک مهرشناسی از اهمیت روزافزونی برخوردار گشته است. مهرکردن به عنوان روشی حفاظتی و روشی از کنترل و مدیریت اداری پیشینه ای طولانی در تاریخ دارد. مهرها و آثار به جای مانده از آنها مجموعه ای از ارزشهای اجتماعی و کاربردی نهاده شده در خود چون مالکیت، هویت، صحت، تضمین و سطوح مختلف سلسله مراتب اجتماعی را به همراه دارند. بررسی فرآیندهایی که منجر به ایجاد الگوهای جدید اقتصادی و ثبت و ضبط اطلاعات زیر نظر حاکمیت سیاسی و تشکیل ساختار اداری گشت، تغییر و تطویر این گروه از مدارک باستان شناسی را در دوره های مختلف نشان می دهد.

مهرها و گلمهرهای دوره ساسانی که در پاسخ به نیازهای اقتصادی و حقوقی جامعه مورد استفاده گسترده قرار می گرفتند از جمله آثار اداری هستند که سهم بارزی را در شناسایی جنبه هایی از ساختار اداری، اجتماعی، فرهنگی و با مذهبی این دوره دارا می باشند. شواهد باستان شناسی به جای مانده در خصوص استفاده از مهرها گلمهرها هستند که در بسترهای بسیار متفاوت اداری، حقوقی و شخصی جامعه ساسانی کاربرد داشته اند. مجموعه های گلمهرهای ساسانی منتشرشده که تاکنون از کاوشهای باستان شناسی به دست آمده اند شامل مجموعه گلمهرهای محوطه قصر ابونصر، تخت سلیمان، آق تپه یا ایورد باستان در ترکمنستان، تپه کبودان گرگان، دوین در ارمنستان و شوش می باشند. محل کشف برخی از مجموعه های موجود در موزه های معتبر دنیا و یا مجموعه های شخصی غنی چون مجموعه احمد سعیدی نامعلوم است.

نوشتر حاضر به معرفی یکی از بزرگترین مجموعه گلمهرهای ساسانی می پردازد. این مجموعه با داشتن ۸۰۰ گلمهر در موزه خلیج فارس بندرعباس نگهداری می شود. متأسفانه محل کشف این گلمهرها نامشخص باقی مانده است اما شمار زیاد آنها نسبت به تعداد گلمهرهای به دست آمده از محوطه قصر ابونصر (۵۰۵ گلمهر) و گلمهرهای به دست آمده از محوطه تخت سلیمان (۲۴۱ گلمهر) قابل توجه است. این مجموعه در حدود ۱۳۰۰ اثر مهر دارد که با مجموعه بی نظیر و فراوانی از نقش مایه های مرسوم دوره ساسانی تزیین یافته اند.

امید است با پژوهش در کل مجموعه بتوان به تبیین برخی ویژگیهای آثار مهرها پرداخت تا شاید برای برخی از تفسیرها در مورد این بایگانی خاص و یا هر بایگانی دیگری از آن دوره در چهارچوب تطبیقی و مقایسه ای سودمند باشد.

در اینجا مراتب احترام و تشکر خود را نسبت به سازمان میراث فرهنگی استان هرمزگان و رئیس محترم وقت آن، جناب آقای عباس نوروزی که سخاوتمندانه همه امکانات تحقیق را برای ما فراهم نمودند و جناب آقای سیامک سرلک و خانم شیرین عقیلی که فرصت مطالعه این مجموعه را در اختیار ما گذاشته و با کمکهای بی دریغشان ما را همراهی نمودند، اعلام می داریم.

نیکنامی- نادری